

Eric Clavier & Luc Stevens, Les greniers souterrains d'Arménie, Chemins souterrains, V. 1, Saint Etienne, Edité par l'association Chemins Souterrains, 2023, 180 p.

Հայաստանի քարե դռներով քարանձավ-ամբարները դարձել են «Ստորգետնյա հետազոտությունների ֆրանսիական ընկերության» անդամներ Էրիկ Կլավիեի և Լյուկ Ստեվանի (Eric Clavier & Luc Stevens) ծավալուն ուսումնասիրության առարկան: Սննդամթերքի համար նախատեսված հորեր ունեցող այս ստորգետնյա ամբարները (հացահատիկի շտեմարանները) տեղակայված են բնական քարանձավներում, որոնք արտաքին աշխարհի հետ միանում են ցածր ու նեղ միջանցքներով: Վերջիններս կահավորված են քարե մեկ կամ մի քանի դռներով: Այդ քարանձավները գտնվում են Արագածի հարավային լանջերին՝ Աղցք, Կոշ, Ուջան, Փարպի, Ավան, Լեռնարոտ և այլ բնակավայրերի տարածքներում:

2023 թ. Է. Կլավիեն և Լ. Ստեվանը հրատարակել են «Հայաստանի ստորգետնյա շտեմարանները» ընդարձակ և պատկերազարդ ուսումնասիրությունը: Մինչ այս հետազոտությունը նրանք արդեն մեկ այլ հիմնարար՝ «Քարե դռներ» աշխատության մեջ (Les portes en pierre, Chemins souterrains, Saint Etienne, 2022, 234 p.) մի քանի էջի սահմաններում արդեն անդրադարձել էին Հայաստանի ստորգետնյա շտեմարաններին: Հեղինակները մոտ մեկ ամիս (2019 թ. ապրիլ-մայիս) իրենց ուսումնասիրություններն են կատարել մեր երկրի տարածքում՝ հետազոտելով Արագածոտնի մարզի 13 ստորգետնյա ամբարներ և Հայաստանի տարածքում սփռված քարե դռներ ունեցող 6 վերերկրյա շինություններ: Օգտագործելով նաև հայ մասնագետների ուսումնասիրության արդյունքները՝ հեղինակները ներկայացրել են Արագածոտնի ստորգետնյա շտեմարանների տեղակայման քարտեզը:

Ներածությանը հաջորդող աշխատության հիմնական բաժինը բաղկացած է երեք մասից, յուրաքանչյուր մասն էլ իր հերթին՝ մի քանի գլուխներից: Գիրքն ավարտվում է մոտ 35 հոդվածներ և մենագրություններ ներկայացնող գրականության ցանկով և շնորհակալական խոսքերով՝ ուղղված այդ աշխատանքին գործուն աջակցություն ցույց տված կազմակերպություններին և անձանց:

Առաջին մասում ներկայացվում է Արագածոտնի մարզի ստորգետնյա ամբարների տարածքի ընդհանուր բնութագիրը՝ աշխարհագրական տեղադիրքը, երկրաբանական կառուցվածքը, Հայկական աշխարհագրական ընկերության և Հայաստանի անձավագիտական կենտրոնի, Հայաստանի ԳԱԱ հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտի մասնագետների կողմից 1980-2020-ական թթ. իրականացված անձավագիտական հետազոտությունների և ուսումնասիրությունների արդյունքները:

Ստորգետնյա ամբարները տեղակայված են Քասաղ, Ամբերդ գետերի և Արագածի հարավային լանջերով հոսող գետակների ձևավորած փոքր կիրճերի և ձորերի զառիթափ լանջերին՝ զբաղեցնելով լավային-կոնտակտային քարանձավների տարածքները: Վերջիններս ձևավորվում են երկու հարևան լավային շերտերի միջև առկա փոխոր գոյացությունների (խարամ, լիթոմարգե) էրոզիայի և տեղատարման հետևանքով: Ձևավորված խոռոչները (քարանձավները) երբեմն զբաղեցնում են մինչև 120 քառ. մ տարածք: Ամբարների մուտքերը շատ դեպքերում դժվար նկատվող են թե՛ լանդշաֆտի և թե՛ չափերի պատճառով: Բացի այդ, կառուցողները կիրառել են նաև քողարկման տարբեր ձևեր՝ մուտքերի հատվածներում կուտակել են քարեր, կամ դրանք ուղղված են եղել ոչ թե դեպի ձոր, այլ ուրիշ ուղղություն են ունեցել: Մուտքերի չափերը չեն գերազանցում 1 մ-ը, լայնությունը՝ 0.6 մ-ը: Բոլոր շտեմարաններն էլ գտնվում են բնակավայրերի սահմաններից դուրս: Նման տեղադիրքը թույլ է տվել ապահովել ամբարների պահպանությունը. կողոպտիչների համար ձորերը և կիրճերը դժվարհասանելի են եղել, քանի որ դրանք վտանգավոր տարածքներ էին անգամ նրանց համար: Բացի այդ, կիրճերի և ձորակների միջև եղած տարածքներն ունեցել են հարթ ռելիեֆ և լավագույն հողահանդակներ են հանդիսացել հացահատիկային մշակաբույսերի (ցորեն, գարի, վարսակ և այլն) աճեցման համար: Արտերի և ամբարների անմիջական հարևանությունը թույլ է տվել մաքրված ու գտված հացահատիկը անմիջապես ամբարել հենց արտերի հարևանությամբ գտնվող ստորգետնյա շտեմարաններում:

Աշխատության այս մասում հեղինակները մանրամասնորեն նկարագրել են ստորգետնյա ամբարների տարածքների առանձին մասերը՝ բնական քարանձավները (կառուցվածքը և մակերեսները), միջանցքները (երկարությունը և դռների քանակը), քարե դռները (չափերը, ապարատեսակը, պատրաստելու համար նախատեսված գործիքները, հղկվածությունը), այդ դռների շրջանակների կառուցվածքը (չափերը, առանձին մասերի կառուցվածքային առանձնահատկությունները), փականները (քարե դռների մի մասն ունեցել է կողպեք, սակայն դրանցից ոչ մեկը չի պահպանվել), քարե դռների մեջ փորված բռնակների տեսակները, նաև պահեստային սենյակները և դրանք պարփակող պատերը, վերջիններիս մեջ տեղադրված խորշերը և դրանց նշանակությունը, հորերը (դասավորվածությունը պահեստի ներսում, չափերը, կառուցվածքը, ձևը, վերնամասի կառուցվածքը), հորերի կափարիչները (ձևերը, չափերը, ապարատեսակը) և այլն:

Հեղինակները նկատել են հետաքրքիր օրինաչափություն՝ իրենց ուսումնասիրած քարե դռների բարձրությունների և լայնությունների հարաբերությունը կազմում է 1,5:1: Միջանցքների և դռների շինվածքը վկայում է դրանք կառուցողների բարձրակարգ վարպետության մասին: Մեկ միջանցքում տեղադրված մի քանի քարե դռները ստեղծում են բուֆերային գոտի՝ դանդաղեցնելով օդի ջերմաստիճանի փոփոխությունը պահեստում: Մանրամասն ներկայացվել է (նկարագրությունը ուղեկցվել է առանձին փուլերը պատկերող սխեմատիկ նկարներով) ստորգետնյա ամբարների շինության գործընթացը՝ քարանձավի ընտրություն, դրա ներքին չափերի մեծացում, հատակային մասում հորերի տեղադրում, հենապատերի և միջանցքի կառուցում, քարե դռների տեղադրում, խոռոչի մուտքի քողարկում: Գրքի այս հատվածում անդրադարձ կա նաև ստորգետնյա ամբարների բնական միջավայրին, ամբարներում պահվող սննդամթերքի տեսակներին, դրանց կառուցման պատճառներին (հեղինակների կարծիքով՝ թշնամիների ասպատակություններից սննդամթերքի պաշարների փրկությունն էր), թվագրմանը (դրանք առնչվում են միջնադարին՝ հավանաբար, XI-XV դդ. կառույցներ են):

Աշխատության 2-րդ մասում ներկայացված են Արագածոտնի մարզի 13 ստորգետնյա ամբարների մասին 2019 թ. կատարված դաշտային հետազոտությունների արդյունքները: Դրանք խմբավորված են 5 համալիրներում, յուրաքանչյուրում՝ 1-ից մինչև 4 ստորգետնյա ամբար: Համալիրների ընդհանուր պատկերը արտացոլված է Google Earth-ի տիեզերական նկարներում, որոնք հնարավորություն են տալիս պատկերացում կազմելու աշխարհագրական միջավայրի առանձնահատկությունների մասին: Ուսումնասիրված տարածքը ներկայացված է առանձին քարտեզով, որտեղ տրված են հետազոտված տարածքները և ստորգետնյա ամբարները: Դրանք սփռված են մոտ 200 քառ. կմ տարածքի վրա: Յուրաքանչյուր ամբարի աշխարհագրական դիրքի մասին համառոտ տվյալներ տալուց հետո մանրամասնորեն նկարագրվում են այդ կառույցների ընդհանուր ճարտարապետական-շինարարական առանձնահատկությունները, ինչպես նաև տրվում են առանձին տարրերի՝ սրահ-պահեստների, միջանցքների, քարե դռների, հորերի և այլ բնութագրերը: Ամբարների խոշորամասշտաբ հատակագծերը, լուսանկարները, սխեմաները կազմում են յուրաքանչյուր նման տարածքի նկարագրության կարևոր մասը. դրանց միջոցով ընկալելի է դառնում ստորգետնյա այդ կառույցների ստեղծման ողջ գործընթացը: Մանրամասն հետազոտված ամբարներն ունեն հետևյալ աշխարհագրական տեղաբաշխումը՝ Լեռնարոտում՝ 2, Ավանում՝ 2, Կոշում՝ 4, Ուջանում՝ 2, Աղցքում՝ 2 և Փարպիում՝ 1 հատ:

Աշխատության երրորդ մասում հեղինակներն անդրադարձել են քարե դռներ ունեցող վերգետնյա մի քանի հուշարձանների: Ուսումնասիրվել են Ամբերդի ամրոցի, Արուճի բազիլիկ կառույցի, Ոսկեհատի ամրոցի, Փարպիի Ծիրանավոր եկեղեցու, Երևանի Ավանի տաճարի և Գեղարքունիքի մարզի Կարճաղբյուր գյուղի «Քարե դուռ» սրբավայրի քարե դռները: Ի տարբերություն

ստորագետնյա քարե դռների, վերգետնյա կառույցներում դրանք ունեցել են բացառապես պաշտպանական նշանակություն, որի հետևանքով վերջինները ավելի զանգվածային են ու չափերով մեծ, չունեն բանալու անցք և այլն:

Չնայած այն բանին, որ մի շարք հարցեր պարզաբանված չեն (պատմական հանգամանքները, որոնց բերումով դրանք կառուցվել են, լայնածավալ այդ աշխատանքների պատվիրատուն և կատարողները, օդի ջերմաստիճանի և խոնավության չափումներ, որոնք կարող էին վկայել այդ պայմաններում մթերքի որակի պահպանվածության մասին, առանձին քարանձավներում երրորդ դռների առկայության պատճառները, ներկայացված չեն նախկինում իրականացված մի շարք գործերի և հողվածների վերլուծությունները), այնուամենայնիվ, մեր ֆրանսիացի գործընկերները կարողացել են մեծածավալ աշխատանքներ կատարել՝ ներկայացնելով հայկական մշակութային ժառանգության բացառիկ օրինակներին նվիրված ուսումնասիրությունը: Կարծում ենք, որ այս հետազոտությունները պետք է ԿԳՄՍ նախարարության օժանդակությամբ շարունակվեն հայ մասնագետների կողմից՝ ամբողջացնելու հայկական շինարվեստի այս կարևոր արժեքներին առնչվող աշխատանքները:

ՍՄԲԱՏ ԴԱՎԹՅԱՆ

Տեխնիկական գիտությունների թեկնածու
srdavtyan@mail.ru